

Savez jevrejskih
opština

SRBIJE I CRNE GORE

NA 47. NAGRADNOM KONKURSU ZA RADOVE SA
JEVREJSKOM TEMATIKOM

DODELJUJE

Juditi Albahari Krivokuća

III NAGRADU

u oblasti književni rad (roman, pripovetka, pesma i dramske delo)

za rad ZAVIJEŦOVANE MINDUŠI

Simona Kabiljo-Sutić
M. Simina Kabiljo-Sutić
N. Palać
Akademik Predne Pedagoški

Prof. Filip David
Milan Ristović
Prof. Edr. Milan Ristović

Milan Ristović

Jana Singer
Prof. Simina
Acad. Singer

22.11.2013.

ZAVJETOVANE MINĐUŠE

Šifra: "Besimantov"

Iako je već skoro druga polovina devetnaestog vijeka, mala, siromašna Bosna čitava četiri stoljeća, uvijena u stege mračnog turskog vilajeta, stenje pod tudinskim zulumom. Teško je živjeti u ropstvu, pa i u nevelikoj Bosni, koja je nepreglednim prostranstvom udaljena od srca silne carevine.

Nameti i harači toliko su veliki i strogi da svaka, pa i najsiromašnija porodica odvaja od svojih i inače gladnih usta da pohlepi sultana, bégova i aga udovolji. Tako već godinama, ropски život, krajnje podređen moćnom carstvu, osiromašio je i gotovo ogolio bijednog kmeta, razbio i ono malo razuma u njegovoj glavi. Nasuprot bogatstvu vezira i kadija, ubogi bosanski seljak živi od danas do sutra, ne nadajući se ni tračku sunčevog svijetla. Od zore do zvijezde radi iznemogao i gladan, sve misleći, skrhan beznađem, da je tako suđeno, po Božijoj volji. Jedino što kmet ima jeste samo mala, uboga udžerica i nešto okućnice, sve ostalo – šume, njive i livade, diljem brdovite, razuđene Bosne, begovski je pašaluk. Ali, ima i onih koji se bune, pa odlaze u hajdučiju i bore se protiv zuluma. Hladni, memljivi kazamati bili su prepuni dužnika, ali i neposlušnika i buntovnika.

U srcu Bosne, u gradu Sarajevu, u Samardžija ulici, više od dvije stotina godina žive porodice Albaharija. Tu, usred Baš-čaršije, četrdesetih godina devetnaestog vijeka, u velikoj avliji, zaštićenoj visokom drvenom ogradom, živjele su porodice Jakoba, Jude i Šabetaja Albaharija. Sve su kuće u zaklonu visokih stabala, samo je čardak Jakobov isturen tik na džadu, ulicu. Bijelo okrečen čardak, sa tãmnosmeđim uskim prozorima i jednim mušebekom usred njih. Pri zemlji su magaze, a sa strane široki drveni, uvijek blistavožuti basamac, prekriveni šarenim bosanskim ponjavama.

Po odsluženju vojske, "trbuhom za kruhom", iz rodnog Travnika uputio se Salamon Levi u Sarajevo. I sudba je htjela da tu, nadohvat Baš-čaršije, upozna Albahari Lunu - Bikinu, najstariju Jakobovu kćerku. Zahvatajući vodu na baščaršijskom šedrvanu, ugledala je Bikina momka koji joj je već na prvi pogled zarobio dušu. Kad odjednom začu "Salamone", srce joj zatrepta, a đugum pun vode ispade iz ruke. Tako je Luna, propuštajući ostale vodonoše, osvrćući se na sve strane, iščekivala to prelijepo biće, u nadi da će joj Božijom voljom, biti suđeno.

I odista, proslavi se uskoro raskošna svadba, uz prisustvo mnoštva znamenitih sarajevskih Jevreja i bogato posluženje, začinjeno pjesmom i svirkom talambasa i frula. Uzvanice su, kao i uvijek, vjenčanu svetkovinu proveli u veselju, ali je ona poprilično obeshrabrila mladoženju, nesigurnog provincijskog momčića. Kako će me prihvatiti ta silna, pomalo gorda Lunina familija. Da li ću moći u kuću dovoljno pridonositi, jer od rada na Baš-čaršiji mala je vajda, zabrinuto je razmišljao.

Privremeno, dok ne stane na svoje noge, živjeće sa Luninim roditeljima u malom, lijepo opremljenom čardaku, sa čijih se prozora vidi i čuje žubor brze, blistave Miljacke. Kuća je puna čeljadi, starih i mladih. Ali, sa pokoljenja prenošeno poštovanje starijih i u ovoj kući zrači harmonijom.

Život odmiče, a djeca, Božjom voljom, brzo pristižu. Već se Flora i Mazalta u avliji na pijesku igraju. Treće, ako Bog da, uskoro će biti sin! Salamon je snažan, vrijedan i razuman, ali, iako povazdan radi, ne može djeci iole pristojan život da priušti. Nije se libio bilo kojeg posla što mu pod ruke padne, sve da bi još koji groš namaknuo. Ali, sramota ga je zbog familije da hamali, tezgari, raznosi kavu i bozu ili čuva gazdinske ćepenke u sokacima. A, opet, da spadne na teret Luninim roditeljima, to ne može ni da pojmi! Ponekad razmišlja da se uključi u neku od esnafskih udruga. Teško je jer, na žalost, nijedan zanat nije izučio. Izgleda da je mome nařodu trgovanje najbliže i da se na tom poslu najbolje snalazi, promišljao je. Istovremeno, privlače ga i dugi, mistični

karavani na Istoku, sa prepunim tovarima razne robe, gde se uz to i dobro zarađuje.

Mlada, razborita Bikina nije rada da mu to dopusti. Duga putovanja, noćenja po mehanama, mogući nepredviđeni napadi drumskih razbojnika i srpskih hajduka nanijeće mu više štete no koristi, pa možda i neko zlo! A djeca nejaka, traže očevo okrilje, a njena duša utehu čežnji.

Mlađe Bikinine sestre već su se zadjevojčile. Salamon shvata da je vrijeme da se sa porodicom iseli, iako mu je život u okrilju porodice Albahari bio skladan i lijep. Svoju odluku u kući još nikome ne pominje. U iščekivanju posla, jednoga dana, sjedeći uz ogradu džamije, jadao se svojim hababima. Tada će ga ostarjeli Avram, prodavac šećerlama, mudro posavjetovati: Idi, sinko, u Banjaluku, tamo je dosta naših đudija /Jevreja/ koji će ti sigurno pomoći!

Želeći da osnuje sopstveni dom, jednog dana, bez velikog promišljanja, Salamon sa porodicom krenu put Banjaluke. Kako će se u novoj sredini snaći, kakva ga sudba tamo čeka, sve je krajnje neizvjesno! Iako će sa tugom napustiti avliju Albaharija, nešto ga baš u tu Banjaluku vuče. Ali nije Salamon baš u tuđinu krenuo. Po priči svojih sad već upokojenih roditelja, sjeća se da i u tom njemu neznanom gradu žive neke familije Levija, te se donekle uzda u njihovu rođačku pomoć i Božje providenje.

Sjeća se Salamon svoga ranog djetinjstva, kada je sa ocem išao u Banjaluku. Upamtio je i volovska kola u kojima su dugim, uzanim putem, uz rijeku Vrbas, dugo putovali. Obuzimala ga je pritajena zebnja jer mu se na svakoj okuci činilo da će se stropoštati u zapjenušane valove smaragdne ljepotice.

U to doba, u drugoj polovici devetnaestog vijeka, Banjaluka je bila samo oveća kasaba. Uzanim, pogdjegdje kaljavim sokacima proticao je tihi život, gotovo nijemo. Okrutne turske vlasti ućutkale su žitelje ove lijepe varoši, bacivši ih u gotovo potpuni nespokoj. I najmanji preštupi strogo su kažnjavani. Najčešći zatvorenici bili su Srbi, odbjegli u hajdučiju, Cigani, oduvijek svikli na sitne krađe, nepouzdanе turske čate, trgovci zbog neplaćenog poreza ili

švercovane robe. Poznata apsana u samom centru grada, zvana Crna kuća, izazivala je strahopoštovanje. I sam pogled na turobno zdanje ispunjavao je ljude zebnjom. Beledija, po zlu čuveni sarajevski kazamat, činio se manje zlokobnim, iako se iza njegovih debelih zidina počesto čula vika, bolno jecanje i jauci zatočenika.

I pored neugodnih poređenja, Salamon je život u sarajevskoj Samardžija ulici ugradio u srcu kao najljepša sjećanja. Pred očima su mu navirale živopisne slike porodičnih okupljanja o praznicima, Roš Hašane, Jon Kipura, Sukota, kad su, uz ukusne slavljeničke specijalitete i ugodno ćaskanje, svi tako sretni bili. Pjevale su se melodične španske pjesme. Iako još pre četiri stoljeća ponesene iz pradomovine u novi zavičaj, one nisu bile zaboravljene. Sa pijetatom, u punom zanosu, pjevali su ih svi slavljениci.

Jo la kerija
Jo non tengo mas dolsura
Oke mi lu lambro
Mama, jo kero novijo
Jo aj doz anjos
Abašando las kalera

Pjevale su se stare romanse, ali i poznate bosanske sevdalinke, koje su se takođe usadile u dušu sarajevskih Jevreja. Takvu familijarnu bliskost, koja je rođake snažno vezivala i u dobru i u zlu, ne vjeruje Salamon da će doživjeti u novoj sredini.

U skromnoj udžerici od ćerpiča, u srcu banjalučkog Ciganluka, uz sami plahoviti Vrbas, nastanila se porodica Levi. Za privremeno pribježište dade im je jedna čestita jevrejska porodica. Dok nisu sebi sagradili novu, tu su i sami živjeli. Ohrabrena tim saznanjem, Bikina je zadovoljna ušla u svoj novi dom. Iako neugledna, okružena cvjetnom kaldrmisanom avlijom i veselim žuborenjem rijeke, činila se Bikini privlačnim i toplim skrovištem. Kako god da odluči moja pametna, razborita Bikina, pristaću, jer što god da preduzme, rijetko pogriješi, razmišljao je Salamon.

I sam se već primicao tridesetoj, a trebalo je o djeci brigu voditi, kad im ih je već Bog podario. Njegova odana supruga tia-Bikina, kako ju je komšiluk već prozvao, svakodnevno razbija

glavu kako ih odjenuti i prehraniti. Farinada /cicvara/, spinakitus /zeljanica/, disficiću /gulaš/, sa malo komadića ovčetine, pastel /pita/ od pasulja, razljevak i pura najčešće su bili na trpezi. Svjesna je Bikina da to nije dovoljno za nejač koja raste, ali svoju muku nikom ne otkriva, niti koga za pomoć moli. Ponekad je obuzme kajanje što je iz roditeljske kuće krenula, kad je ionako niko tjerao nije. To Salamonu ne govori, neće da mu na sve njegove brige i svoj jad dolijeva. Djeca, sve jedno drugom do uha, Flora, Mazalta i Sara, tri lijepe curice, idu u maldar /jevrejsku osnovnu školu/ naizmijenično, oblačeći iste haljine.

Počeo je Salamon raditi kod uglednih trgovaca, imućnih Jevreja Poljokana, Sarafića i Nahmijasa, ali je sve to nedovoljno za potrebe brojne porodice. Jednog dana, tužni, brigama obrvani, Salamon reče Bikini: Asenti mi kirida, no pudemus ansina bivir, mi kali lavoraē kon markansijo! /Čuj, draga moja Bikina, ne možemo dalje ovako živjeti, moram pokušati baviti se trgovinom/. Pošto nemam nikakvog početnog kapitala, znam da će ti biti teško, ali me, molim te, ipak poslušaj! Tek sada kada supruzi morade iznijeti svoju namjeru, srce ga presječe, a damari počеше udarati po cijelom tijelu. Puno je besanih noći proveo, da bi na kraju tu odluku donio. Stegni srce Bikina, donesi mi ono nekoliko napoleondora i ono nakita što si pri svadbi dobila. To malo nakita, koji od srca odvajaš, biće dovoljno za početak, a Adonaj /Bog/ daće da ga i utrostručimo. Sve je Bikini drago i svaki komad tog lijepog nakita podsjeća je na najmilije. Tužna, sa suzom u grlu, ona ipak donese omalen zavežljaj. Odveza ga i, ne gledajući u ostalo, uze samo minduše nedavno preminule none. One će, ako Bog da, biti dar za udaju najstarije kćerke Flore.

Pošto očita tifila /jutarnju molitvu/, skinu talet /molitveni peškir/ i odveza tifilin kaiše sa glave, Salamon poljubi ženu i djecu pa, krenu ka bezistanu. Nesigurna koraka, u strahu da ga ne presretnu gradski kradljivci, prisloni se uz samu tvrđavu Kastel, ne bi li bio što manje primjećen. Tu i tamo krstare panduri /žandari/, ali đavolski Cigani u tren oka se pojave, pa nepažljivom trgovcu znaju oteti torbicu i munjevito nestati. Teška zebnja pala na

Salamonove grudi, jer najviše od njih strepi. No, za neki dan, uspije prodati sve zlato i, bogme, buđelar mu se dobro napuni. Iako još uvijek u mišlima sa nakitom od kojeg se neželjeno odvojila, Bikina je sada smirenija. Salamon u kuću, pored mesa, donosi i svega ostalog: voća, tahananhalve, ćetenhalve, oraha, suhих šljiva i omiljenog napitka salepa. Vesela je porodica Levija, a Noću di Šabat /subotnje večere/proslavlja se pristojno i sa više radosti, a uz molitvu Kiduš svi predano pjevaju.

Neugodno je Salamonu po pijaci trgovati, ali, eto, posao je ipak krenuo i osjećao se već znatno sigurnije. Uskoro već sjedi u jednoj od kafana, pije seftali kavu i kupuje zlato. Narod donosi pomalo, krišom, da niko ne vidi, možda i posljednje što ima. Osiromašio je gotovo do poniženja, iako kuluči kod aga i begova. Ono malo baštice, odakle sabire nešto ljetine, ne može prehraniti čeljad.

Napokon Salamonu krenu posao, unosno i berićetno. Ubrzo se odluči da o pijačnim danima svoju trgovinu proširi i po obližnjim mjestima. Malo-pomalo, proćuo se kao vrstan saraf /trgovac zlatom/ i u Ključu, Prijedoru, Sanskom Mostu i Prnjavoru. To mu daje volju da po bosanskim gudurama i bespuću i danima putuje. Uz krotkog, gizdavog, blještavocnog Vranca i vjernog psa Žuću osjećao se nekako sigurnim.

Po prirodi inače vedra i druželjubiva, tia-Bikina, sada kad im je nemaština, hvala Bogu, okrenula leđa, postala je mnogo veselija. Po kući se sve češće čuje veseli dječiji žagor, ali i nježni, melanholični odjek španskih arija. Sve tri djevojčice, sada već poodrasle, uz ručni rad u rukama, sa užitkom prate majčin prijatni glas. U doskora skromnoj, a sada obnovljenoj kućici, u čijem je dvorištu ubrzo podignuta i suka /molitvena koliba/ sve su češće priređivana sijela banjalučkih sefarda.

Svakim danom Bikina osvaja poštovanje i naklonost ne samo susjeda, već i znamenitih banjalučkih Jevreja, a sve to zahvaljujući svojoj razboritoj i blagoj naravi i nezlobivoj spremnosti da mudro posavjetuje, a često i u kakvoj nesreći pritekne. Nije ni čudo, jer joj je i nona važila za nadaleko uvažavanu i omiljenu sefartkinju! Zato

je, kao pravi biser u niski svojih predaka, možda i nesvesna da ide plemenitim stazama, o praznicima ili nekim drugim slavljeničkim prigodama, znala obući noninu svečanu crnu odoru, optočenu šljokicama, a glavu ukrasiti tukaduom, okićenim dukatima, pa uz pjesmu "A bašando las kalera", ponosna i gorda, povesti i kolo.

Sjeća se da joj je prva saznanja o svom porijeklu darivala njena dobra nona, pripovijedajući joj kako su se njihovi daleki preci nastanili u ovim krajevima. Saznala je da su, pod naletom beskrupulozne inkvizicije, davne 1492. godine, u vrijeme zloglasne carice Izabele, svi Jevreji koji su uspjeli da prežive morali da napuste svoju dotadašnju špansku domovinu. Samo manji broj srećnika uspio je da izbjegne nezapamćeno surov pogrom i, zahvaljujući turskom caru Bajazitu koji im je stavio na raspolaganje svoje brodovlje, domognu se utočišta u osmanlijskim zemljama, a neki-~~da~~ stignu i do Obećane zemlje, Izraela. Tužne priče o tim događajima prenosile su se pokoljenjima i ostale sačuvane od zaborava. Bikina bi dirljivo, sa velikom sjetom, te bolne parčiće istorije svog nesrećnog naroda pripovijedala banjalučkoj jevrejskoj djeci. Zbog te svoje nadahnute prilježnosti, ali i predanog učešća u organizovanju Hanuke, Hamiša-Asara, Purima, Lag Baomera i drugih svetkovina, postala je veoma cijenjena Jevrejka u gradu.

Već su Levijevi preko deset godina u toj pitomoj varoši, na smaragdnom Vrbasu i djevičanskoj Vrbanji, prislonjenoj uz samu Šeher-banju. O ljetnim danima, pri vrelom suncu, česti su izleti na obale kristalne rijeke. Muškarci, još od djetinjstva obučeni nositi se sa čudima njegovih plahovitih valova, podavali su se zapjenušanoj bujici Vrbasa da ih nosi što dalje nizvodno. Žene bi, pomno motreći na djecu što se na obali brčka, i same se prepuštajući da ih po nogama zapljuskuje rječna svježina, kuhale kupetu /tulumbe kuhane u medu/ ili se bavile nekakvim ručnim radom. Naveče, kad srebrni mjesec zasjedne na modri Vrbas, tek tada nastaje pravi dernek. Oko razigranih plamičaka vatrice okupi se cijelo društvo, namamljeno mirisom ovčijeg ćevapa i drugih roštiljskih đakonija. Tako veseli, uz bosansku šljivu, bozu i šabeso, uz slatki zalogaj

kupete, šenluče Banjalučani do kasno u noć. Svi su na okupu, ne pita se ko je čije vjere, svi su od istog Boga dani i pred Bogom isti. Oni, stariji Banjalučani nisu više u stanju da uživaju u čarima omiljene rijeke, pa, uglavnom fijakerima, idu do Šehera, da bi se tu, u banji, okupali. Uz nešto malo umerenog osvježanja u nekoj od kafanica nadnetih nad rijekom, sa sjetom se prisjećaju svoje razdragane mladosti!

Ciganluk, to malo ušoreno predgrađe Banjaluke, prislonjeno uz sami Vrbas, prosto je sraslo sa pulsiranjem rijeke i naseobina je, odvajkada, žitelja svih vjera i staleža.

Salamon vrijedno i redovito nastavlja da obilazi bosanske kasabe. Tu mu pod ruke dolazi i starinski nakit, pretežno orijentalnog porijekla, koji sve češće, pri odlasku u tazbinu u Sarajevo, za skupe pare prodaje. U bisagama je uvijek puno raznog nakita, ali kad god bi poželio da Bikinu nekim lijepim komadom daruje, ona tu pažnju svoga vjernog muža sa skrušenom zahvalnošću odbija: Dobri moj Salamone, to je ko zna čije je i ko ga je, od muke, kao i ja, prodao!?

Približava se i taj najdraži, u osobitom veselju slavljeni Roš-Hašana /jevrejska Nova godina/. U želji da uzvрати pažnju svim onim dobrim banjalučkim Jevrejima koji su im učinili da se drvo novoga života u nepoznatom gradu razgrana, Bikina se predano sprema da ih svečano ugosti. U onim teškim danima, punim neizvjesnosti, u dugotrajnom traženju posla, zdušno su im pomagali i susjedi, mnogi od njih i inovjerci. Dah ljudske dobrote i solidarnosti delili su Bikina i Salamon u bratskom zagrljaju svojih novih prijatelja o Božiću, Bajramu ili na slavama. Sada je u prilici da im svima, svojim gostoprimstvom, zahvali.

Kuća je svježe okrečena, navučene nove presvlake, prostrti najljepši ćilimi, a svud unaokolo vaze sa cvijećem. Sve drugo će se nekako naći, ali Bikina nema srebrni escajg, po kojem se, inače, cijenio ugled i porodični status. Ne brini se, draga moja, snaći će se tvoj Salamon, nećeš se ti obrukati. Iznajmiće Salamon iz hotela Bosna taj toliko željeni escajg, pa koliko god da košta! Bikina noću, kad je jedino u miru, planira čime će goste uslužiti. Gvojevus

inhaminadus /jaja kuhana na španski način, u ljuskama od crnoga luka/, burikitas /kifle/ sa sirom i mesom, disfičiću /paprikaš/ sa suhim šljivama i orasima, sogandolma, dinstani juneći jezik...ali, bez dobro, reš pečene jagnjetine ne bi se osjetila sva čar i slast večernje gozbe Roš-Hašane. Od slatkiša, podrazumijevao se, naravno, tiš-pišti /vrsta domaće halve/, bosanska baklava, kandirane jabuke, ruskitas d` alhašu /kifle sa orasima/, čaldicias /pogačice od badema/, a sve, neizostavno, zaliveno šabesom i bozom.

Salamon je presretan, no, iako mu je Bikina spretna i umješna domaćica, sve vrijeme ponavlja: Van venir mučas stimados dente, non fagos alguna lukarija! /Biće tu i uvaženih gostiju, nemoj da se obrukamo/.

Drugi dan po Roš-Hašani počеше polako pristizati gosti. Na kućnim vratima ih dočekuju domaćini, a djevojčice, odjevene u nove matroske haljinice, sve starije uzvanice ljube u ruke. Pri tom se čuje samo majčin šapat: Bezi la manu /Poljubi ruku/. Gosti su, uglavnom, u crnim, vjerovatno samo za izuzetne prigode sačinjenim odjelima, isto tako njegovanim šeširima na glavi i lakovanim cipelama, sa čohanim navlakama. Žene gizdave, ruke im ukrašene zlatnim nakitom a vrat niskom bisera. Svakoj nešto starijoj na glavi je tukadu. Mlađe, u dugim raskošnim haljinama, modernijeg kroja, sa šeširima velikog oboda, ukrašenim cvijećem. Dječica, uglavnom u matroskim haljinama i odjelcima, dok oni pomalo zamomčeni dječaci u rajthojznama i micama na glavi. Uz iskreno uvažavanje i zahvalnost na svesrdnom gostoprimstvu, gotovo pred samu zoru, društvo se, pomalo omamljeno gozbenim pićem, počinje polako razilaziti.

Za koji mjesec nastupiće i omiljeni dječiji praznik Hamiša-Asar. Bikina, sa nesmanjenim žarom da drevne običaje istragne iz zaborava, odlučuje, budući već okružena povjerenjem svojih sugrađana i sunarodnika, da se ta dječija svjetkovina proslavi zajednički. ☞

U velikoj sali templu, za dugim stolovima, ukrašenim cvijećem i svijećnicama, sjedjela su dječica. Na čelu stola je

najstariji član zajednice u gradu, nonu Menahem. Djeca, međutim, ne ugledavši na stolu bilo kakvu poslasticu, tužno, razočarano, oboriše pogled. U tom času, u bijeloj odori, sa bijelim anđeoskim krilima, pojavi se "anđeo". U ruci mu korpica puna narandži, za njim hodi buljuk dječice sa tanjurima prepunih badema, datula, oraha, lješnjaka i ostalog, pretežno južnog voća.

Ostarijeli, već oronuo nonu očita molitvu, a za njim, sa teletom o ramenu, i nekoliko starijih dječaka, Tia-Bikina, uz prikladnu besjedu, opričava značaj i smisao tog veselog dječijeg praznika, dana kada u našoj pradomovini Izraelu sazrijeva voće, što se velikim slavljem obilježava. Potom će djeca, jedno po jedno, prilaziti nonu Menahemu, poljubiti ga u ruku i razvezati svoju vrećicu. U nju će nonu, drhtavom staračkom rukom, stavljati voće, bombone i kolače. Kako nijedno dijete ne bi povrijedio, nastojao je da bude pravičan. Poljubio bi ih u čelo i malo povukao za uši, u želji da brzo porastu! Djeca bi, sumnjičava, ipak ljubopitljivo zagledala jedno drugom u skriveni sadržaj vrećica, odmeravajući im debljinu. Potom, na večeri, priključili bi im se i roditelji. Prvo bi, sa zanosom, otpjevali jevrejsku himnu "Kolo od baleva", a potom bi se, uz tradicionalno kolo, koje bi pvela stasita, vitka Bikina, završilo slavljeničko veče Hamiša Asara. Prije rastanka, Bikina bi se obratila djeci, riječima: Znamo mi, dragi naši mališani, da ćete svi brzo vrećicu isprazniti, ali ko god od vas sačuva nešto od poklona do Purima, dobiće od nona najljepši dar. Na taj način nastojalo se da se djeca uče posebnoj vrlini, ličnoj disciplini i navici da u životu budu štedljivi.

Godine prolaze, Salamon je i dalje najčešće na putu. Takva mu, izgleda, sudba, tješi se Bikina. Najsretnija je kad su skupa. Tada, osobito o zimskim noćima, uz toplu furunu, ćaskaju sa djecom, kuhaju kestenje, grickaju pivitas /pečene sjemenke tikve/, a ponekad i svi uglas zapjevaju.

Flora se gotovo zadjevojčila. Lijepa, bijele kao alabaster puti, dubokih, tamnih, poput ponomice tajanstvenih očiju, krasi je, poput zapjenušanog slapa, bujica valovita kose. Završila je maldar, dalje joj više i ne treba. Tako jedne, posve obične večeri, Salamon

prozbori: Sjenti, Bikina, esti tempo in pisar para kazameru Flora, kali ki topa hinosu mansevu! /Slušaj, Bikina, moramo se već o Florinoj udaji pobrinuti, treba joj naći lijepog mladića/. Na to će Bikina, puna gnjeva i uzburkanih osjećanja uzvratiti: Hoću da mi dijete sama svoju sreću nađe, kako je i meni Bog to podario! Flora, zadovoljna što je njena udaja na putu, oslanja se na majčinu zaštitu jer nije sigurna da bi sama sebi sreću naći mogla. Tako se i desi, jer uskoro osamnaestogodišnja djevojka svoju bračnu sudbinu ponese u Kladanj. Sretno se udade moja Flora, za onako čestitog, plemenitog Haima. Ponese i one lijepe dijamantske minđuše svoje pranone, da je, kao i mene, zakrile i zaštite u novom životu. Daće Adonaj da mi se i Mazalta i Sara isto tako srećno udome, promišlja srećna mati. I Salamon se uzda da će trošak svadbe srećom svoje kćerke nadomijestiti. Flora im u kući mnogo nedostaje, prazninu i tihu tugu zbog njenog konačnog odlaska dugo ništa ne može da zamijeni.

Navikla je Bikina da sa djecom danima bude sama, ali Noću di Šabat otac se uvijek na vrijeme vraća, gotovo sat prije zalaska sunca, što bi u kući izazivalo radost, gotovo ravnu svečarskoj.

Jedne večeri, već u sami suton, ugleda Bikina oko kuće neke čudne, dronjave siluete. Spopade je silni strah, a kroz spuštene zastore, zagledana u pomrčinu, uspijeva da, onako u dronjcima, prepozna Cigane. Podari im neku haljinku i podaj koji groš, posavjetova je Salamon. Učini to Bikina i tako odagna svaki strah, a kamen joj pade sa srca.

Uskoro se trebalo pripremiti za obilježavanje Purima, u narodu znanog kao Poklade. Već nekoliko mjeseci u porodičnom krugu traju pripreme da se osmisle odijela i maske za predstojeći maskenbal.

Uz sam templ, već odavno sagrađena sala okićena je luftbalonima i raznobojnim vijencima, uzduž i poprijeko. Na pročelju, za nešto ljepšim stolovima, sjedali bi rabiner, predstavnici najuglednijih banjalučkih Jevreja i gradskih otaca. Niz salu, prema izlaznim vratima, smještale su se ostale banjalučke familije. Ne smatra to niko uvredom ili nepravdom, već samo kao

izraz zasluženog poštovanja. Jer oni, gore, uvijek su u darivanju prvi, te imaju i pravo da na čelo trpeze zasjednu. Pored toga, za potrebu ne samo nekog od sunarodnika, već i brojnih inovjernika, znali su, bespogovorno, priteći u pomoć. Pošto bi neko od starijih učesnika, najčešće rabiner, pozdravio prisutne i objasnio im značaj praznika, a nakon toga se svi lijepo za svojim stolovima osvježili raznim napicima, praćeni milozvučnom podrškom tamburica, uljetjela bi grupa maskiranih osoba, mačkara. Ne zna se ko je od koga ljepši: domino, odžačar, poštar, pekar, žandar, margareta, djetelina ili, na koncu, zanovijetna Pepeljuga. Svak bi, u značenju i duhu sopstvene maske, zabavljao publiku. Tia-Bikina, u maski crvene ruže i uz elegantan zanosni ples, oduševljavala je prisutne. Zadovoljan, ali pomalo i ljubomoran, Salamon bi u sebi mrmljao: Vidi ti nje, izvija se ko zvrk, poput kakve arapske plesačice! Proglašenjem najuspješnije maske, pri čemu ih se, uz urnebjesan smijeh publike, pobjednik morao osloboditi, saznavalo se i ko je bio skriven iza tih odista neobičnih rekvizita. Dugo u noć, uz pjesmu i igru, a sve zamirisano omamljujućim španskim jelima, uživalo se u ljepoti purimske svetkovine. Pred sam kraj praznične noći upriličila bi se i tombola koja bi se pratila sa osobitom pažnjom, budući da je, pored mnogo čega vrijednog, kao glavni zgoditak bio i jedan salon u duborezu.

Jednog poznog jesenjeg četvrtka, u rano jutro, uzjaha Salamon, već naširoko znani kao Moni, svoga Vranca, sa bisagama punim zlata. Put do Prijedora dug je, treba prijeći brdovitu Kozaru. Odluči se da prespava u podnožju prijeteće planine, u selu Kozarcu, da bi zarana stigao na prijedorsku pijacu Urije, uvjeren da će u toj bogatoj krajiškoj varošici dosta robe prodati.

Zanoći Moni u maloj mehani kod Suljage. Ne mogaše ništa zalogajiti, već samo popi kavu i dve čaše čuvenog Suljaginog salepa. San mu je isprekidan, jedva čeka zoru da se na put krene. Planina, onako ukrašena jesenjom odorom, preplavi ga ushićenjem, ali i pritajećom zebnjom; nema ni žive duše, no samo prijeteći sklopovi visokih borova i jela.

Tek što zauzdi Vranca da bi lulu pripalio, konj poče da rže i kopitama o zemlju udara. Propinje se na prednje noge, silno uznemiren, a i Žuća, prestrašen, zalaja. Uto iz šume izletiše dva odrpana, u bradu zarasla čovjeka, sa nožem u ruci. Uhvatiše konjske kajase i u tren oka savladaše jasnog Salamona. Ostao je, srca probodenog, ne dovršivši svoje putovanje.

Nekako baš u to vrijeme, Bikinu muči čudnovati, neznani nemir, pa, ne nalazeći drugi razlog, grdi djecu. Već uveliko se hvata suton, zar ovaj Noći di Sabat neće Moni stići na vrijeme, preplavljaju je crne slutnje. Na stolu je pripremljena večera, slane srdele u luku, fažolis /grah sa ovčetinom/, njegov omiljeni pastel /pita sa mesom/... Upaljeni čirjak naizmjenično treperi i svjetluca, što još više podstiče njeno uznemirenje. U trenutku kad sa djecom pokušava da otpjeva subotnju "El ha do di", na kućnim vratima začuše se snažni udarci, kakve do tada nikad čula nije. Prestrašena od mogućih lopova, ipak otvori vrata i kao svijeća stropošta se preko kućnog praga. Pred vratima je, tužnog, izgubljenog pogleda, sav ogrezao u krvi, stajao Vranac. U sav glas zajaukaše djeca. Ojađena majka, tek sada svjesna šta ih je snašlo, poče bezumno urlikati, prizivajući susjede. U tim dramatičnim trenucima, skrušeni Vranac okrenu se avlijskim vratima i iziđe na ulicu, kao da daje do znanja da želi ukućane odvesti do voljenog gazde, koji ga je s osobitom nježnošću čuvao.

Na osedlanim konjima, žandari i nekoliko komšija ubrzo se uputiše na mjesto zločina. Bikina ne pita nikoga, zajaha svoga Krvavog vranca i prva stiže do proplanka na kojem se s dušom rastavio njen voljeni Salamon. S bolom se teško nosi i sve misli kako se njen Moni nikad nikom zamerio nije, ni zla mislio, a kamoli počinio. Tragedija u kući Levija odjeknula je cijelom Krajinom, budući da nije bila jedina; česte pljačke, praćene ubistvima, uznemiravale sav iole bogatiji stalež u varošicama. Ova posljednja tragedija, izvedena na tako gnusan način, navela je vlasti da se ozbiljno posvete otkrivanju ubice.

Tako se uskoro na optuženičkoj klupi pojavi pokrupni, crnopusi čovjek. Sa druge strane sjedili su izbezumljena Bikina,

porodica, prijatelji i susjedi. Mirno, reklo bi se bez imalo kajanja, dok je u sali vladala mukla tišina, čuli su se detaljni iskazi optuženog. Tad se sudnicom prolomio vapaj: Na vješala! Izrečenu volju naroda sud je jednoglasno usvojio, ali je u tom trenutku odvažno ustala Bikina: Slavni sude, ja vas molim da ovog čovjeka oslobodite vješanja. Šta ću ja dobiti od toga ako i njegova djeca ostanu siročad kao i moja? Sud je molbu ojađene Bikine uvažio i kazna je preinačena na dvadeset godina robije. Sudnicom je prostrujao tihi žamor nevjerice, ali se Bikina, okružena djecom, dostojanstveno uputila ka izlazu.

Oduvijek trezvena i razborita, uz svoje dvije kćerke, Matildu i Saru, nastoji da pokidanim nitima porodične sreće povrati život. Sada, istina, skromnije i uz uvijek prisutnu tugu, ali, za utjehu, tu su i dalje susjeđi i banjalučki Jevreji koji joj u svemu u susret izlaze.

Vihor narodnih pobuna na Balkanu nije poštedio ni bosanske krajeve. Odlazak viševekovnih turskih gospodara smenio je dolazak novih, austrougarskih.

U porodici pokojnog Salamona nije se ništa nabolje okrenulo. Bikina sa curama plete, veze, šije i tako stiče ponešto sredstava za život. Umješno pravi tukadu, upleće dukate na njega, dobro priprema španska i turska jela, te je o svetkovinama često pozivaju na ispomoć.

Uskoro će i Matilda i Sara poći svojim životnim stazama, Sara u Zenicu, istina za inovjerca, katolika, ali Bikina je utješena, smatrajući da je i to volja presvetog Adonaja.

Novi vlastodršci unose svježinu u život običnog svijeta. Narod postaje vedriji, više se radi, ali i slobodnije diše. Salamonov ubica koristi metež primopredaje vlasti i bježi iz zloglasnog banjalučkog kazamata, Crne kuće. Ali, samo zakratko, jer ubrzo biva uhvaćen i svoju kaznu nastavi da plaća.

Čudan i nepredvidljiv je ljudski život! Trideset i nešto godina po ubistvu Bikininog muža, 1905, u trećem razredu Šipadovog voza, čiri, na putu iz Kladnja za Banjaluku, sjedjela je mlada crnomanjasta ženica sa svoje četvoro djece. U selu Kozarcu u

vagon uđe neki sijedi, bradati starac. Slučaj je htio da sjedne baš pored te žene i djece. Flora, Bikinina kćerka, osjeti se nelagodno, priljubi djecu uz sebe i pognu glavu. Starac je netremice gleda, te najzad upita: Kud se sama, ženska glavo, uputi sa četvero djece? Flora mu odgovori da ide majci u pohode. A ko ti je mati?, upita radoznalo neznanac. Flora ne htjede reći, ali na njegovo uporno zanovijetanje odgovori: Ne možeš ti znati moju majku Bikinu! Kad to starac ču, podiže obrve i gotovo viknu: Ako je to udovica pokojnog Salamona, ja je znam jer sam njenog muža ubio! Flora se na to obeznani, djeca počеше vrištati, narod se u kupeu uznemiri i isprepade. Tek tada ubica, svjestan svoga grijeha, ili neprilike koju je u vagonu počinio, nestade. Voz je išao velikom brzinom, ali starac izleti iz njega i u trku se zaputi prema obližnjoj šumi.

Dolazak kćerke i unučadi obradovao je Bikinu, ali nemio događaj u vozu duboko ju je potresao. Živjela je u ubjeđenju da je zlikovac već odavno Bogu na ispovjest otišao. Čini joj se da joj život više neće naći mira, biće vazda u nekom grču i nespokoju. Sada sam još više dužna bjednicima dijeliti sadaku, ojađeno promišlja.

Bikini samoća teško pada, to Flora osjeća i tužna se u Kladanj vraća. Njen plemeniti muž Haim želi da staračke dane Bikini olakša, da je oslobodi more zbog ubice koji se i dalje unaokolo kreće, od svih tih muka želi da je zaštiti. Iako teška srca, napušta svoj rodni Kladanj i 1907. seli se sa porodicom u Banjaluku. Kuću, konje, krave, njive i livade – sve je prodao. Suznih očiju, na jednim konjskim kočijama koje su im preostale, spuštala se Florina porodica niz brdovitu čikmu sve dalje od voljenog doma. Prelazeći mostić na rječici Uiči, gdje su najljepše dane djetinjstva provodili, dječija su srca snažno zatreptala a plač dugo odzvanjao brdima.

Život kod none Bikine bio je lijep, pa su se i Rena, Luna, Mazalta i Sarina lijepo srodile sa novom sredinom. Dva starija brata, Haim i Leon, bila su na izučavanju zanata u Zagrebu. Otac im Haim, vjerski dosta poučen, dobio je posao kao vjeroučitelj. U Bikininu kuću ponovo se zalepršala radost svakodnevice.

Najstarija Rena već je stasala za udaju. Sedamnaest joj godina, a kako je lijepa! Stasita, crne, raskošne kose i plavih očiju, koje su isticale bijelu put, dovodila je nonu Bikinu u veliku brigu kako takvoj ljepotici naći odgovarajućeg mušer đuvegiju. I odabranik posta sin Moše Albaharija, iz Tešnja, podalji Bikinin rođak. Jakob je samo jednom na viđenje došao i tog momenta oba mladalačka srca zatrepataše istim žarom.

Dota /miraz/, bez koje vjenčanja nema, bila je velika, 300 dukata. Nona dade svoju fronteru, nakit od dukata, a Haim prodade oba konja. Dota bi zavezana u svilenu maramu sa prženim bademima. Tako o Purimu Rena bi zaručena, a na Šavot /praznik u slavu oslobođenja od egipatskog ropstva/, ako Bog da, i udaće se. U tom razdoblju nije se vjenčavalo, jer to su dani žalosti, lagbaomer, za poklanom jevrejskom djecom od strane Persijanaca.

Na svadbi je bilo svečano, nona Bikina je imala glavnu riječ i svi su je slušali. Dan prije vjenčanja išlo se fijakerima u Gornji Šeher na ritualno kupanje mlade. Morala se okupati u Vrbasu, a potom su je djevojke ognule toplim, mirišljivim peškirim. Obukle su je u novo bijelo rublje, koje je morala sama isheklati. Kada je novija /mlada/ bila očešljana i dotjerana, nona je curama podarila po svilenu maramu.

Sutradan su svatovi krenuli, sve dvoje po dvoje, pješice do templa. Usput su ih susjedi i prijatelji zasipali cvijećem. Rená je bila u vjenčanici ekri boje, u struku sužene a pri dnu zvonaste. Na glavi je imala tukadu de belugradu, nakit od dukata. Nakon vjerskog ceremonijala, večernje slavlje se nastavilo u noninom šljiviku. Pošto se očitala molitva Minha i arvit, počela je večera. Posluženje je krenulo sa ribljom čorbom od mladica, zatim je poslužen jezik sa agristadom /domaća majoneza/, pa jagnjetina pečena na ražnju i naposljetku ruskitas d'alhašu i čaldicás. Uz pjesme "O ke mi lu lumbro" i "Mama jo kero novijo", između brojnih drugih, igralo se i veselilo do same zore. Na kraju svadbenog slavlja mladence su do njihovog stana otpratili svirci.

Odvajkada se pamti da dobri, pošteni ljudi u životu pate više od ostalih. Tragično je izgubila muža, u ranim bračnim godinama

sina, novorođenče koje je sa neviđenom žudnjom čekala. Od opake španske groznice, koja je tada harala, 1918. ostala je i bez kćerke Flore i zeta Haima. Ostalo joj petoro Florine djece kojima je sada bila i otac i majka. Svojom, ko zna kako zacrtanom putanjom, dani ipak polako odmiču. Sjećanje je skoro potpuno napušta, te je prošlost i ne opterećuje. Kao plahi, brzi Vrbaš, tako i valovi njenog zaborava potiru crne uspomene. Starost je već davno zakucala na njena vrata, leđa se povila, oči upale i ublijedjele, bujnu, crnu kosu zamjenile bijele vlasi, glas onemoćao a ruke se izbrazdale modrim venama. Osjeća Bikina skorašnji kraj, da će brzo svome Salamonu otići. Pomirena sa životom, uzima livr /molitvenu knjigu/ i moli se Adonaju.

Zavjetuje Lunu, Florinu kćerku, da minduše njene babe, koje je za života Flora nosila, sada ona preuzme, da im se trag ne zatre! Nonin zavjet Luđa sa radošću ispuni. Danas te minduše, već odavno upokojene Lune, Bikinine unuke, krase Luninu unuku Tanju. Kao da je sudba išla u susret Bikininoj želji, u Drugom svjetskom ratu ustaše oteše sve Lunino zlato, samo minduše na njenim ušima, ko zna zašto, ostadoše pošteđene.

Kasicu rubimir /kasicu za sirotinju/ ostavila je najstarijam unuku Haimu, s molbom da je nikad ne otuđi. On je taj zavjet ispoštovao, sve dok nije tragično skončao u zloglasnom Jasenovcu.

Svoj tukadu, nanizan dukatima, ostavila je prvoj unuci Reni.

Posljednjih dana života, 1923, kad joj je duša, vjerovatno, uveliko doticala Salamonovu, a pošto su unuci već zbrinuti bili, zavjetova ih: Ovu moju kućicu poklanjam Jevrejskoj opštini Banjaluke, neka u njoj sagrade maldar, za Kadiš /posmrtna molitva/ za sve naše, Božjom voljom tragično umrle, i za mene kad odeš ovoga svijeta.

I danas na banjalučkom groblju u Boriku naziru se ostaci grobova Salamona i Lune – Bikine Levi.